

Maliye Çalışmaları Dergisi

Journal of Public Finance Studies

DOI: 10.26650/mcd2023-1259164

Araştırma Makalesi / Research Article

Tarihi ve İktisadi Açılardan Cezayir - Fransa İlişkileri

Algeria - France Relations in the Perspective of Financial History

Özgenur ÖZYALÇIN¹

ÖZ

Yüz ölçümü itibarıyla Afrika'nın en büyük ülkesi olan Cezayir, önemli Akdeniz limanlarına ve son derece zengin doğal kaynaklara sahiptir. Jeopolitik konumu ve kaynak gücü Cezayir'i tarih sahnesinde birbirinden farklı kültür ve uygarlıkların beşiği kılmıştır. Yaklaşık 132 yıl süren Fransız işgalinin ise Cezayir'in gerek siyasi gerek mali tarihinde kanlı izler bıraktığı açıktır. Bugün hala kültür, dil ve siyasi yapılanma başta olmak üzere pek çok alanda Fransız etkisi gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla Cezayir'in mevcut mali düzenini anlayabilmek için ülke tarihinin ve halkın sahip olduğu özgürlük ruhunun mercek altına alınması gereği hasıl olmuştur. Nitekim Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nı takip eden süreçte devlet tarafından ilan edilen "ülkeyi sahip olduğu tabii zenginliklerden azami ölçüde faydalanarak bir sanayi ülkesi haline getirmek suretiyle kalkındırmak ve halkın refah ve kültür seviyesini bu yolla yükseltmek" hedefi ülkenin öz kaynaklarından yararlanılmasının ne kadar geciktirildiğine işaret etmektedir. Bu amaç doğrultusunda yabancılara ait bütün şirketler, sanayi tesisleri, işletmeler ve tarım alanları millileştirilmiştir. Cezayir'de iktisadi ve sosyal alandaki bütün planlamalar ve dış ticaret, bütün büyük sanayi tesisleri, bankalar, kredi kurumları, ulaşım, iletişim araç ve gereçleri gibi ekonominin her sektörü tamamıyla devletin elindedir. Ulus kimliğini görünmez kılan geçmiş acı tecrübeler, günümüzde devlet kontrolünün lehine uygulanan muhafazakar politikalara zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mağrib, Cezayir, Setif ve Guelma katliamı, Neokolonyalizm, maliye tarihi

ABSTRACT

Algeria is the largest country in Africa by surface area and has important Mediterranean ports and extremely rich natural resources. Its geopolitical location and strength of resource have made Algeria the cradle of different cultures and civilizations throughout history. The French occupation left bloody traces on the political and financial history of the country, and The French influence is still observable today in many areas, especially in the culture, language, and political structuring. Therefore, the history of the country and the people's spirit of freedom need to be examined in order to Algeria's current fiscal system. After the Algerian

¹Araş. Gör., Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Maliye Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: Ö.Ö. 0009-0007-3453-1386

Corresponding author:

Özgenur ÖZYALÇIN,
Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Maliye
Bölümü, Ankara, Türkiye
E-mail: ozgenur.ozyalcin@atilim.edu.tr

Submitted: 02.03.2023

Revision Requested: 03.04.2023

Last Revision Received: 11.05.2023

Accepted: 15.05.2023

Published Online: 22.05.2023

Citation: Ozyalcin, O. (2023). Tarihi ve iktisadi açılardan Cezayir - Fransa ilişkileri. *Maliye Çalışmaları Dergisi-Journal of Public Finance Studies*, 2023; 69, 163-185.
<https://doi.org/10.26650/mcd2023-1259164>

War of Independence, The Algerian State declared the goal of “developing the country by making it an industrial country by making maximum use of its natural resources and raising the welfare and cultural level of the people in this way”. (Eriç, 1993, s. 494-497) This aim indicates that the utilization of the country's resources has been seriously delayed. All foreign-owned companies, industrial facilities, businesses, and agricultural areas had been nationalized for this purpose, and all economic and social planning and foreign trade, major industrial facilities, banks, credit institutions, transportation, communication equipment, and economic sectors are entirely under the control of the State of Algeria. Past experiences that had made Algeria's national identity invisible have laid the groundwork for conservative policies nowadays in favor of state control.

Keywords: Maghreb, Algeria, the Sétif and Guelma massacre, neocolonialism, financial history

EXTENDED ABSTRACT

Algeria is a North African country and geographically is considered among the Maghreb countries, which cover west of Egypt and north of the Sahara Desert. The country's northern border lies on the Mediterranean coast, and its southern border lies within the Sahara Desert. Geographically, Algeria is the largest country in the African continent, covering an area of 2,381,741 sq. The country's border neighbors are Tunisia to the northeast, Libya to the east, Niger to the southeast, Mauritania and Mali to the southwest, and Morocco and Western Sahara to the west.

Algeria has important ports in the Mediterranean, as well as rich natural resources, especially in the south. For this reason, Algeria has been a frequent destination for many civilizations, as well as competition to states that want to establish sovereignty in the region. Two sovereignties that have left their mark in shaping Algeria's history and culture are the Ottoman Empire and France. Algeria continued to exist as an Ottoman province for more than three centuries, starting with its attachment to the Ottoman Empire through Ottoman pirates in 1516 and the French occupation in 1830, up until the Ottoman Empire officially renounced its rights over Algeria in 1847. James McDougall (2017) compiled the way different historical sources had addressed Ottoman sovereignty in the region in his work *A History of Algeria*, published by Cambridge University. According to this book, some history books mostly belonging to French authors had classified the Ottoman rule in Algeria as antiquated stereotypes of piracy, white slavery, and despotism. One should keep in mind that historiography shows Turkish to have not become an official language during the Ottoman rule in the region for more than three centuries, not until the people asked for help from the Ottoman Empire against the Spanish occupation, when Algeria became an Ottoman governorship with the consent of the people.

Algeria was exposed to intense French imperialism in all social and political fields, especially regarding economy and language. This period lasted for 132 years, starting with the French occupation in 1830 until gaining its independence in 1962 with a bloody struggle. The Algerian people never gave up on the idea of independence. Inadequate coordination between rebel organizations can be cited among the reasons why internal revolts had failed to succeed. France's attitude toward popular uprisings had been to increase the inhumane violence and restrictions on social rights. After Algeria's independence, remarkable progress was made economically through the plans made to diversify economic activities on a sectoral basis. French influence still exists in the country, especially on language and state organization.

After the Algerian War of Independence, the Algerian state declared the goal of “developing the country by making it an industrial country by making maximum use of its natural resources and raising the welfare and cultural level of the people in this way.” For this purpose, all foreign-

owned companies, industrial facilities, businesses, and agricultural areas were nationalized. All economic and social planning and foreign trade, major industrial facilities, banks, credit institutions, transportation, and communication equipment, and all economic sectors are entirely under the control of the People's Democratic Republic of Algeria. The past experiences that had made a national identity invisible have laid the groundwork for conservative policies nowadays in favor of state control.

This article aims to cover the French influence over Algeria's financial history. In this context, the paper will first examine the political, geographical, mineralogical, and economic characteristics of the country and then present the peoples and sovereignty the region has hosted throughout its history, as well as their interactions with Algeria and Algerians. Recognizing the strategic location of the region and its resources is important for understanding the path to French imperialism.

“Ben, bu kahrolası yazıya oturanda, senin idamın için hazırlıklar yapılyordur. Karşında Lejyon’dan bir manga... Dünyamızı, hayatı, bir solucan kadar olsun, anlamaktan, sevmekten korkanların mangası. Onlar, hep öyledirler. Silahı, insan avını, zulmü severler. Kim bunlar? Kimlerin soyundan inip gelirler? Aklım duracak...”

(Diken, 2019, s. 41)

1. Giriş

Bir Kuzey Afrika ülkesi olan Cezayir, coğrafi olarak Mısır’ın batısı ve Sahra Çölü’nün kuzeyini kapsayan Mağrip ülkeleri içinde sayılmaktadır. Ülkenin kuzey sınırı Akdeniz’e komşu olup güney sınırı Sahra Çölü içinde kalır. 2.381.741 km²’lik yüzölçümüyle Afrika kıtasının coğrafi açıdan en büyük ülkesi olan Cezayir’in sınır komşuları kuzeydoğuda Tunus, doğuda Libya, güneydoğuda Nijer, güneybatıda Moritanya ve Mali, batıda Fas ve Batı Sahra’dır.

Akdeniz’de önemli limanlara ve özellikle güneyinde zengin doğal kaynaklara sahip olan Cezayir tarihsel süreçte çok sayıda uygarlığın uğrak noktası olduğu gibi bölgede egemenlik kurmak isteyen devletlerin rekabetine de sahne olmuştur. Cezayir’in tarihinde ve kültürünü şekillendirmede iz bırakmış iki egemenlik, Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa’dır. 1516 yılında Osmanlı korsanları aracılığıyla Osmanlı Devleti’ne bağlanmasından 1830 yılındaki Fransız işgaline kadar (Resmi olarak 1847’de Osmanlı Devleti Cezayir üzerindeki haklarından resmen feragat edene kadar) üç asrı aşkın bir süre boyunca Osmanlı eyaleti olarak varlığını sürdürmüştür. Bölgedeki Osmanlı egemenliğinin farklı tarihi kaynaklarda ele alınış biçimi Cambridge Üniversitesi’nce yayınlanan “*A History of Algeria*” eserinde James McDougall tarafından derlenmiştir. Anılan kitaba göre, geneli Fransız yazarlara ait bazı tarih kitaplarında Osmanlı’nın Cezayir’deki egemenliği “*korsanlığın antik bir formu (antiquated stereotypes of piracy)*”, “*beyaz kölelik (white slavery)*” ve “*despotizm (despotism)*” olarak sınıflandırılmaktadır. Osmanlı’nın bölgedeki üç asrı aşkın idaresi boyunca Türkçe’nin hiç resmi dil olmadığı, İspanyol işgaline karşı halkın Osmanlı’dan bizzat yardım istediği ve yine halkın rızasıyla Cezayir’in Osmanlı beylerbeyliği olduğu hususları tarih yazımında göz önünde tutulmalıdır.

Cezayir, 1830’da Fransız işgaline uğramasından kanlı bir mücadele ile 1962’de bağımsızlığını kazanmasına kadar geçen süreçte ekonomi ve dil başta olmak üzere toplumsal ve siyasal tüm alanlarda yoğun Fransız emperyalizmine maruz kalmıştır. Cezayir halkı bağımsızlık fikrinden asla caymamış, Fransa’nın zayıf düştüğü dönemlerde sayıları daha da artan ayaklanmalar bağımsızlığa kadar hiç duraksamamıştır. İç isyanların başarıya ulaşamamasının nedenleri arasında isyancı örgütler arası koordinasyonun yetersiz oluşu gösterilebilir. Halk ayaklanmalarına karşı Fransa’nın tavrı insanlık dışı şiddet ve sosyal haklara getirilen sınırlamaları artırmak yönünde olmuştur. Bağımsızlık sonrasında, ekonomik faaliyetleri sektörel bazda çeşitlendirmeye yönelik planlar yapılarak ekonomide kayda değer bir ilerleme sağlanmıştır. Başta dil ve devlet teşkilatlanması olmak üzere ülkedeki Fransız etkisi hala varlığını sürdürmektedir.

Bu makale, Cezayir mali tarihindeki Fransız etkisini somutlaştırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede; ilk önce ülkenin siyasi, coğrafi, mineralojik ve ekonomik özellikleri kuş bakışı incelenecek, daha sonra bölgenin tarihsel süreçte ev sahipliği yaptığı halklar ve egemenliklere, bunların Cezayir ve Cezayirli ile etkileşimine ilişkin bilgilere yer verilecektir. Zira Fransız emperyalizmine giden yolu anlamak için bölgenin stratejik konumunun ve sahip olduğu kaynakların belirli ölçüde tanınması önem arz etmektedir.

2. Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin Yapısı

2.1. Siyasi Yapı

Tablo 1: Cezayir Ülke Künyesi

Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti			
Başkent Cezayir	Nüfus 45,4 milyon (2022)	Yüzölçümü 2.381.741 km ²	
Geçici Devlet Başkanı Abdelmadjid TEBBOUNE		Başbakan Aimene BENABDERRAHMANE	Dışişleri Bakanı Ramtane LAMAMRA
Konuşulan Diller Arapça, Berberice (Tamazight), Fransızca		Para Birimi Cezayir Dinarı	GSYH (dolar olarak) 187,16 milyar ABD doları (2022)
Etnik Yapı %70 Arap, %29 Berberi, %1 Diğer			
Önemli Siyasi Partiler FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi), RND (Ulusal Demokratik Birlik), MSP (Toplumsal Barış Hareketi), RCD (Kültür ve Demokrasi için Birlik), FFS (Sosyalist Güçler Cephesi)			
Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği, Arap Ligi, Mağrip Arap Birliği, Akdeniz için Birlik			

Kaynak : 2023: 01.03.2023 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/cezayir-kunyesi.tr.mfa> adresinden alındı.

Cezayir, yarı başkanlık sistemiyle yönetilen merkeziyetçi bir cumhuriyettir. Beş yıllık süre için seçilen Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Bakanları atamakta, Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmekte ve kararname çıkarabilmektedir. Cezayir Parlamentosu'nun bünyesinde; halk tarafından 5 yıllığına seçilen 462 milletvekilinden oluşan “*Ulusal Halk Meclisi (APN/Assemblée Populaire Nationale)*” ve üçte biri Cumhurbaşkanı tarafından atanan, üçte ikisi ise 6 yıllığına seçilen ve her 3 yılda bir yapılan seçimlerle yarı yarıya yenilenen 144 senatörden oluşan “*Millet Konseyi (Sena-to) (CDN/Conseil de la Nation)*” bulunmaktadır.

İlgili verilerin ışığında, Cezayir'de uygulanan yarı başkanlık sisteminin Shugart'ın hükümet sistemlerine ilişkin olarak yaptığı beşli sınıflandırmaya göre “*başbakanlı başkanlık sistemi (premier presidential system)*” niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Cezayir'de Başbakan, diğer bakanlar ile birlikte Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Başbakan ve Bakan atamalarının muhakkak parlamentodan yapılması gerekmekle birlikte Ulusal Halk Meclisi'nin yeni hükümetin yasama programını onaylamaması halinde meclis dağılır ve Başbakan istifa eder. (Constitution de la République Algérienne Démocratique et Populaire, Article 98) Ulusal Halk Meclisi Bu yönüyle Fransız hükümet sistemine (Kalaycıoğlu vd., 2005, s. 25) benzer olarak uygulanmaktadır.

Cezayir'de 4 Mayıs 2017 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde Ulusal Halk Meclisi'nden 164 milletvekili olarak seçimlerden birinci parti olarak çıkan Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) 12 Haziran 2021'de yapılan erken seçimlerde 105 milletvekiline düşmüşse de Meclis'teki çoğunluğunu korumuştur. Söz konusu seçimlerde Ulusal Demokratik Birlik (RND) ve Toplumsal Barış Hareketi (MSP) birbirlerine yakın oranlarda oy alarak 57 ve 64 milletvekilini havi olmuşlardır. (Ulusal Demokratik Birlik (RND) %14 ve Toplumsal Barış Hareketi (MSP) %15,72 oy alarak %25,79 oya sahip Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni (FLN) takip etmişlerdir.) 2017 yılında seçimlere katılım 2012 yılından daha düşük oranda, %37,09 seviyesinde gerçekleşmiş, 2021'de ya-

pılan seçimlerde ise kayıtlı 24 milyonun üstündeki seçmenden yalnızca %30,2'si oy kullanmıştır. (Charef, Abed: 2021, “*En Algérie, le boycott des législatives est un choix par défaut*” 01.03.2023 tarihinde <https://www.middleeasteye.net/fr/opinionfr/algerie-boycott-legislatives-choix-par-defaut-hirak-politique-election> adresinden alınmıştır.)

Cezayir ordusu, Arap ülkelerinde orduların genellikle *toplumu ileriye taşıma misyonu* üstlenmesinin bir örneğidir. Nitekim Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda kazanılan zaferin sahibi Ulusal Kurtuluş Ordusu, *Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN)* kanalıyla Cezayir siyasetinde bağımsızlıktan bugüne kadar belirleyici olmuştur. Asker kökenli olmakla birlikte ordunun sivil kanadını temsil eden ilk Cumhurbaşkanı Ahmed bin Bella ve dördüncü Cumhurbaşkanı Muhammed Budiaf hariç tutulduğunda 1965'te askeri darbeyle başa gelen ikinci Cumhurbaşkanı Huari Bumedyen; 1979, 1992 ve 1995'te yapılan şüpheli seçimlerle başa gelen üçüncü, beşinci ve altıncı Cumhurbaşkanı Şadli Bencedid, Ali Kafi ve Liamin Zerval devlet başkanlığına subaylıktan geçmiştir. Yedinci ve -halihazırda görevde olan- sekizinci Cumhurbaşkanı Abdülaziz Buteflika ve Abdülmecid Tebbun ise diploması ve bürokrasi kökenli politikacılarıdır.

2.2. Dış Politika

2.2.1. Cezayir Dış Politikasına Hâkim Olan İlkeler

Cezayir'in dış politikası, ülkenin geçmiş tecrübelerinin etkisiyle *emperyalizm ve sömürgecilik karşıtlığı* ile *diğer ülkelerin içişlerine karışmama ilkesi* etrafında şekillenmiştir. Diğer ülkelerin içişlerine karışmama ilkesinin sınırlarını emperyalizm ve sömürgecilik karşıtlığı temel prensibinin belirlediği söylenebilir. Zira bu ilke ülkelerarası saygıyı ve gereksiz müdahalelerden kaçınmayı ifade etmekte olup bir kayıtsızlık içermemektedir. Nitekim Batı Sahra sorununda takındığı tavrın sınır komşusu Fas ile ciddi diplomatik krizlere yol açmasına rağmen Cezayir, bağımsızlık odaklı dış politikasını ve mağdur olarak gördüğü toplumlara desteğini sürdürmüştür. (2.2.3) Filistin'de halkın direnişine verilen destek de bu çerçevede zikredilebilir.

Libya ve Mali merkezli olmak üzere terörle mücadele, komşu ülkelerde istikrarın tesisi ve terör tehdidinin Cezayir sınırlarından uzak tutulması da Cezayir dış politikasının temel taşlarını teşkil etmektedir. Zira Sahra Çölü'nün güneyinde yer alan Sahil Bölgesi bölgedeki merkezi yönetimlerin zayıflığının ve sahip olduğu zengin doğal kaynakların etkisiyle uluslararası rekabete konu olmuştur. Günümüzde Senegal, Moritanya, Mali, Burkina Faso, Nijer, Nijerya, Çad, Sudan ve Eritre Devleti bu bölgede yer almakta olup Moritanya, Mali ve Nijer ile uzun kara sınırlarına sahip olan Cezayir bölgede güvenlik ve istikrarın tesisini önemsemektedir. Bu çerçevede, Sahil Bölgesi'ne ilişkin olarak kurulan diyaloglarda “arabulucu” rolünü üstlenmek Cezayir dış politikasının geleneksel bir parçası olagelmıştır. Bu bağlamda, Cezayir Mali'de arabuluculuk yapmış olup (Tandoğan vd., 2017, s. 305-325) Libya'daki siyasi bölünmüşlüğü sona erdirilmesi amacıyla yoğun çaba sarf etmektedir.

2.2.2. Cezayir - Türkiye İlişkileri

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı odaklı dış politikası gereği Cezayir ile diplomatik ilişkiler kurulması 20. Yüzyıl'ın sonlarına kadar gecikmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 19 Eylül 1958'de Kahire'de kurulan Cezayir Cumhuriyeti Geçici Komisyonu'nu tanımamış, ancak resmi olarak bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, 31 Temmuz 1962 tarihinde Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Tanımayı takip eden yıl içinde diplomatik temsilcilikler kurularak ikili ilişkiler sağlamlaştırılmıştır. Akdeniz Birliği üyeliği gibi kayda değer bir ortak noktası olan iki ülke arası diplomatik ilişkiler 3 Kasım 2022 tarihli Türkiye Genel Seçimleri'nde muhafazakâr sağ politika izleyen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar olmasıyla hız kazanmıştır.

21. Yüzyıl'da Türkiye- Cezayir ilişkileri olumlu bir çizgide seyretmektedir. Nitekim Cezayir Cumhurbaşkanı Abdülmecid Tebbun'un Türkiye- Cezayir ilişkilerini mükemmel olarak tanımladığı ve Türkiye'nin Cezayir'e hiçbir siyasi karşılık beklemezsizin beş milyar dolara yakın yatırım yaptığına değindiği konuşması 2021 yılının Haziran ayında Fransız "Le Point" gazetesinde yer bulmuştur. (Algérie Presse Service, 2022: "Visite d'Etat du président Tebboune en Turquie: consolider des relations entre les deux pays frères" 01.03.2023 tarihinde <https://www.aps.dz/algerie/139715-visite-d-etat-du-president-tebboune-en-turquie-consolider-des-relations-d-amitie-et-de-cooperation-historiques> adresinden alınmıştır.) Abdülmecid Tebbun, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın resmi daveti üzerine 16-17 Mayıs 2022 tarihlerinde kabinesinden bir heyet ile Türkiye'ye gelmiş olup yapılan görüşmelerde sosyokültürel, ticari, teknoloji ve bilimsel iş birliği gibi alanlarda toplam on beş anlaşma imzalandığına ilişkin gelişmeler Türk basınında yer bulmuştur.

2.2.3. Batı Sahra Sorunu

Kuzey Afrika'nın güneybatı kıyılarında yer alan Batı Sahra ev sahipliği yaptığı zengin fosfat yatakları sebebiyle İspanya, Portekiz ve Fransa gibi Avrupalı devletler arasında çekişmelere konu olmuş, Fas ve Moritanya da bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bölge üzerinde hak iddia etmiştir. Birleşmiş Milletler'in 1963 yılında "kendi kendini idare edemeyen topraklar" olarak ilan etmesinin de etkisiyle bölgede İspanyol nüfuzu yoğunlaşmıştır. Hak iddiaları ve özellikle İspanya'nın bölge halkına yönelik asimilasyon faaliyetleri yerli halk arasında "Polisario Cephesi" olarak anılan tam bağımsızlık yanlısı grubun 1973'te kurulmasına yol açmıştır. (Bilge, 1992, s. 141-143),

Batı Sahra topraklarındaki anlaşmazlıkların Uluslararası Adalet Divanı'na taşınması ve uluslararası kamuoyunun yerli Sahraviler lehine dönmesinin etkileriyle Fas, Moritanya ve İspanya arasında imzalanan Madrid Anlaşması ile İspanya, Batı Sahra üzerindeki haklarından feragat etmiştir. Kaos hakimiyetinin de etkisiyle bölgenin üçte ikisini hâkimiyeti altına alan Fas, istediği amaca büyük oranda ulaşmıştır. 1976 tarihine kadar bölgede kâğıt üstünde varlığını koruyan İspanya, liderleri Franco'nun da ölümüyle bölgeden fiilî olarak tamamen çekilmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken aynı yıl içerisinde Polisario Cephesi, Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti (SADR) Devleti'ni ilan etmiştir. Arap Ligi bölgeyi Fas'ın bir parçası olarak görmüşse de İran SADC yanlısı tutum sergilemiş ve ülkeyi resmen tanımıştır. Türkiye Cumhuriyeti, SADC'yi diplomatik olarak tanımamakla birlikte Polisario Cephesi'ni terör örgütü olarak nitelediğine ilişkin Fas yanlısı bir pozisyon da almış, konuyla alakalı çekimser tutum sergilemiştir. (Cantürk vd, 2019, s. 1321-1353)

Batı Sahra sorunu Fas Krallığı neredeyse yarım asır gibi bir süreye ulaşacak olan bu düşümde ise Polisario'ya geçit vermemek için 1980-87 yılları arasında Fas duvarını örmüştür. Duvarın uzunluğu 2.700 metre olmakla birlikte Çin Seddi'nin ardından uzunluk olarak ikinci sırada yer alır. Cezayir, Polisario ve Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti'ne (SADC) destek vermektedir. Cezayir, SADC'yi tanımakta ve hatta yöneticilerine diplomatik pasaport da sağlamakta olup Fas tarafından terör örgütü olarak kabul edilen Polisario Cephesi'ne silah ve mühimmat yardımı yaptığı iddia edilmektedir. Cezayir ve Fas arasındaki diplomatik krizin etkisiyle iki ülke arasındaki 1739-1900 km uzunluğundaki kara sınırı 1994 yılından bu yana kapalıdır.

2.3. Coğrafi Yapı ve İklim Özellikleri

Cezayir, 2,381,741 km² yüzölçümü ile Afrika'nın, Arap Dünyası ve Afrika Birliği'nin yüzölçümü en büyük ülkesi olup dünyada onuncu sıradadır. Güney Sudan'ın bağımsızlığını henüz tanımamış ülkeler bulunması ve kaynakların güncellenmemesi nedenleriyle Cezayir çeşitli kay-

naklarda Afrika'nın, Arap Dünyası ve Afrika Birliği'nin yüzölçümü en büyük ikinci ülkesi olarak anılmaktadır. 9 Temmuz 2011 tarihinde bağımsızlığını kazanmasının akabinde Güney Sudan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Kuzeyinde 1025 kilometre kıyı şeridi bulunan Akdeniz'e paralel uzanan "Tel Atlasları" ve "Sahra Atlasları" ülkede üç farklı iklim türünün yaşanmasının nedenidir. Akdeniz ile Tel Atlasları arasında kalan bölgede Akdeniz iklimi görülmekte olup en verimli tarım arazileri bu alanda yer alır. Bölgenin Sahra Atlasları'na kadar uzanan iç kesimlerinde denizden gelen sıcak ve nemli havanın Tel Atlasları tarafından engellenmesi sonucu Akdeniz ikliminin karasal tipi görülür. Sahra Atlasları'nın güney eteklerinden itibaren bölgeye ise çöl iklimi hakimdir. Kuzey Cezayir'de kış mevsimi sıcaklık ortalaması 8-15 °C ve yaz mevsimi sıcaklık ortalaması 28-30 °C; Kuzey Cezayir'in Akdeniz ikliminin karasal tipinin görüldüğü iç kesimlerinde kış mevsimi sıcaklık ortalaması -7- -8 °C ve yaz mevsimi sıcaklık ortalaması 30-38 °C; çöl iklimi görülen Güney Cezayir'de kış mevsimi sıcaklık ortalaması 15-28 °C ve yaz mevsimi sıcaklık ortalaması 40-45 °C'dir.

Tel ve Sahra Atlasları ülkeyi Kuzey ve Güney Cezayir olmak üzere iki coğrafi bölgeye ayırır. Söz konusu sıradağlara ev sahipliği yapması dolayısıyla "Atlas Ülkeleri" olarak da anılan Mağrib bölgesinin orta kesiminde (Mağrib-i Vasat) yer alan Kuzey Cezayir, ülke yüzölçümünün %16'sından ibaret olmakla birlikte, yaşamaya elverişliliği nedeniyle ülke nüfusunun yaklaşık %96 kadarı, illerin yirmi altısı, tarıma elverişli toprakların hemen hemen tamamı ve bütün büyük şehirler bu bölgede yer alır.

Sahra Atlasları'nın güney eteklerinden itibaren ülkenin güneyi Sahra Çölü'nün 1.995.000 km²'lik kısmını kapsar. Cezayir Sahrası yüksekliği birkaç yüz metreyi geçmeyen düzlük şeklindedir. Ülkenin en yüksek (Güneyde Hükkr Kütlesi'nde 2918 m.) ve en alçak (Kuzeydoğuda Melgır Şotu Tabanı, -30 m.) yerleri de buradadır. Güneyinde ise 3000 metreyi bulan volkanik dağlar mevcuttur.

2.4. Doğal Kaynakları

Cezayir, ihracatında da büyük pay sahibi olan geniş hidrokarbon yataklarına sahiptir. Kanıtlanmış petrol yatakları bakımından dünyada on altıncı; doğal gaz rezervlerinin zenginliği bakımından Cezayir Bağımsız Devletler Topluluğu (eski Sovyetler Birliği), İran ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra dünyada dördüncü sıradadır (DEİK, 2017, s.4).

Cezayir başlıcaları demir cevheri (üretim 3,6 milyon ton), kurşun (4,6 milyon ton), çinko (20 milyon ton), bakır (0,6 milyon ton), cıva (0,8 milyon ton) ve fosfat (1 milyon ton) olmak üzere kükürt, cıva, barit, antimon, uranyum kaynaklarına ev sahipliği yapmakta ve bunları ihraç etmektedir. Güneydoğudaki Hoggar bölgesinde altın ve Mali sınırı yakınlarında elmas yatakları bulunmaktadır. (Belgacem, 2016, s.152-164)

2.5. Mali Yapı

Afrika'nın en geniş topraklarına ve önemli doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip Cezayir, söz konusu kıtanın (Güney Afrika, Nijerya ve Mısır'ın ardından) en büyük 4'üncü ekonomisi konumundadır. Cezayir, 22 üyesi bulunan Arap Birliği ülkeleri içerisinde de (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır'ın ardından) 4'üncü büyük ekonomidir. IMF'nin ülkeleri GSYİH değerlerine göre sıraladığı 2021 raporunda Cezayir 163.8 milyar dolarlık ekonomisi ile 58. sırada yer almaktadır. (DEİK, 2017, s.4)

Zengin doğal kaynaklarına karşın kişi başına düşen gelir açısından alt orta gelirli bir ülke statüsündedir. Ülke ekonomisi enerji sektörüne bağımlı olup hidrokarbon ürünleri, ülkenin ihra-

cat gelirlerinin %97'sini ve GSMH'sinin %45'ini ve bütçe gelirlerinin 2/3'ünü sağlamaktadır. Bu bağımlılık, petrol fiyatlarındaki değişimlerden büyük ölçüde etkilenen bir ekonomik yapılanma sebebiyet vermiştir. Nitekim Cezayir'in dış ticaret dengesi 2020 yılında petrol fiyatlarında yaşanan keskin düşüştür petrol ihraç eden çoğu ülkede olduğu gibi olumsuz etkilenmiş, bu dönemde Mısır ve Fas ile birlikte en ciddi dış ticaret açığını veren Kuzey Afrika ülkelerinden biri olmuştur. (DEİK, 2017, s.4)

2.5.1. Enerji Sektörüne Bağlılık

1990'lı yıllarda para politikasında şeffaflık ilkesini ön plana çıkaracak düzenlemeler yapılmış ve bu çerçevede bankacılık sektörü yeniden yapılandırılmıştır. Buna rağmen 1998-1999 yıllarına yayılan dönemde hidrokarbon fiyatlarındaki düşüş Cezayir ekonomisine kritik bir darbe vurmuş ve 1998'de toplu işten çıkarmalar ülke genelinde öncelikli sorun olarak baş göstermiştir. 2000'li yılların başından bu yana tarımsal üretimin artırılması ve özel sektörün desteklenmesi yönündeki çalışmalar enerji sektörüne bağlılıkta bir nebze azalma sağladıysa da makroekonomide hidrokarbon sektöründeki dalgalanmalardan kaynaklı kırılganlık devam etmektedir. Kamu sektöründe endüstriyel üretimin hala zayıf olması bu durumun sebepleri arasında gösterilebilir. (IMF (2000), “*Algeria Recent Economic Developments*”)

Bugün millî gelirin yaklaşık 1/3 kadarını, çok zengin hidrokarbon yataklarını değerlendiren ve bu yataklardan elde edilen ürünleri işleyen özellikle petrol ve doğal gaz üretimi, petrol artıtımı, doğal gaz sıvılaştırması, yan ürünler üretimi gibi endüstriler sağlar. Bu gruptaki endüstri kollarının ülkenin döviz gelirlerindeki payı %90'ı geçer. Petrol üretimi çeşitli faktörlere bağlı olarak yıldan yıla değişmekle beraber genelde yılda 45-50 milyon ton civarındadır. Diğer endüstri kolları arasında en gelişmiş olanları çelik, çimento, gübre, dokuma ve besin endüstrileridir. Yüksek değerli maden cevheri demir-kükürt, fosfat, kurşun, çinko, cıva, barit ve antimon da ihraç edilmekle birlikte enerji dışı madencilik sektörü ihmal edilmiş olup anılan rezervlerin değerlendirilme oranı yaklaşık %55'tir. (DEİK, 2017, s.8)

2.5.2. Tarımsal Üretimin Ülke Ekonomisindeki Payı

Ülke yüzölçümünün ancak %13'ünü oluşturan tarım topraklarında çalışan nüfusun %23'ü tarımla uğraşmaktadır. Cezayir'de yetişen başlıca ürünler tahıl (buğday ve arpa), turunçgiller, üzüm, hurma ve çeşitli sebzelere. Nüfus artış hızının da etkisiyle birçok tarım ürünü ülke ihtiyacını karşılamaya yetecek miktarda olmayıp dışarıdan özellikle tahıl, yağlı maddeler ve şeker ithal edilir. Her halükarda yeterli gelmeyen tahıl üretimi, yağışın özellikle az görüldüğü 1999 yılında asgari seviyesini görerek yoğun ithalat ihtiyacı doğurmuştur. Toplam ithalatta tarım ürünlerinin payı neredeyse dörtte bir oranına tekabül etmektedir. (IMF (2000), “*Algeria Recent Economic Developments*”)

Çöl bölgesi olan güneyde ise göçebe hayvancılık yapılmaktadır. Verimli tarım alanlarının sınırlı olması nedeniyle tarımın küçük ölçekli kalmasına benzer olarak hayvancılık da coğrafi koşullar gereği sınırlı olarak yapılabilmektedir. Hayvancılığın küçük ölçekli kalması sonucunda et ve süt üretimi sınırlı olup halkın alım gücünün üzerindedir. Anılan nedenlerle Cezayir'in ihracat kalemleri arasında canlı hayvan, et ve süt ürünleri kayda değer paya sahiptir (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (2021), “*Cezayir Ülke Bülteni*”).

2.5.3. Dış Ticaret İlişkileri

Cezayir'in en çok ihracat yaptığı ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya, en çok mal aldığı ülkeler ise Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021, s.8)

Türkiye'nin Afrika ülkelerine yaptığı ihracatın içinde Kuzey Afrika ülkelerinin büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. 2020 yılında yapılan 15,2 milyar ABD doları tutarındaki ihracatın %60'ı Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır'a yapılmıştır. Türkiye'den Cezayir'e en fazla ihrac edilen ürünler arasında makineler ve plastik mamulleri bulunmaktadır.

Türkiye'nin ithalatında Mısır, Libya, Güney Afrika, Fas ve Cezayir ilk sırada yer alırken, bu ülkelere yapılan ithalat, Afrika toplamının yaklaşık dörtte üçünü oluşturmaktadır. Türkiye'ye Cezayir'den ithal edilen mineral yakıtlar, yağlar ve inorganik kimyasallar oluşturmaktadır. (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021, s.13-20)

2.5.4. Vergisel Yapı

Ekonomisi büyük ölçüde hidrokarbon sektörüne bağlı ülkelerde yaygın olarak görülen bir diğer ekonomik sorun alanı da vergisel altyapının yetersizliğidir. Devletin en büyük gelir kalemini petrol ve doğalgaz ihracatı oluşturduğundan normal dönemlerde vergi alacağı ve bunu güvenceye alacak hukuki düzenlemeler ihmal edilir; enerji ürünlerinin fiyatlarının düştüğü dönemlerde ise devlet açığı kapatmak için vergilere ağırlık verir ve bu ani vergi yüklemeleri halk içinde tepkilere yol açar.

Nitekim Cezayir'de 2016 yılında Anayasa'ya eklenen iki yeni hükümlerle vergi eşitliği ilkesi ile vergi kayıp ve kaçığına dair önlemler düzenlenmiş, 2020 yılında yapılan referandumda %66,8 oranda "evet" oyu alarak yürürlüğe giren yeni Anayasa da vergisel altyapıya reform niteliğinde değişiklikler getirmiştir. (14 Mayıs 2022 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde düzenlenen 11. Genç Vergi Hukukçuları Sempozyumu'nun üçüncü oturumunda Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi Gizem KAPUCU tarafından gerçekleştirilen "*Arap Baharı Örneğinde Temsil Demokrasi Vergi Üçgeni*" başlıklı sunumda ilgili konu hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir.)

Hükümetin politikaları doğrultusunda 2022 yılında tekrar düzenlenen gelir vergisi (IRG: l'impôt sur la revenu global) vatandaşların satın alma gücünü korumak amacıyla vergi dilimleri ve muafiyetleri bakımından revize edilmiştir. Bu düzenleme ile engelli vatandaşlar lehine muafiyetlerin kapsamı genişletilirken vergi dilimi sayısı artırılarak gelir vergisi dolaylı yoldan düşürülmüştür. (L'article 2 de la Loi de Finances, 2022)

2.5.5. Ulusal ve Uluslararası Yatırımlar

Zengin doğal kaynaklarına karşın halkın satın alma gücünün çevre ve komşu ülkelere göre düşüklüğünün nedenleri arasında ülke ekonomisinin sektörel bazda çeşitlendirilerek geliştirilmesine yönelik ulusal ve uluslararası yatırımlardaki yetersizlik, ülkedeki kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirme çalışmalarının çok yavaş ilerlemesi, kayıt dışı sektörün büyüklüğü, özellikle Kuzey ve Güney Cezayir arasında mevcut ciddi ekonomik ve sosyal dengesizlikler sayılabilir. İstihdam alanlarının sınırlılığı genç nüfusta işsizlik oranlarının %30'ları bulması sonucunu doğurmaktadır. (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021, s.15)

3. Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Siyasi ve Mali Tarihi

3.1. Kartaca'nın İşgali ve Romanizasyon

MÖ 1000 yıllarında Suriye sahillerinden gelen Fenikeli tüccarlar Kuzey Afrika'nın Akdeniz kıyılarına yerleşmesiyle MÖ 814'te bugün Tunus sınırları içerisinde bulunan "Kartaca" şehri kurulmuş ve aynı adı taşıyan devletin başkenti olmuştur. Fenike dilinde "Yeni Şehir" anlamına gelen Kartaca'nın Batı Akdeniz'de koloniler kurarak zengin ve güçlü bir imparatorluk haline gelmesi, o sırada İtalya'nın güney kıyılarını egemenliği altına alan Roma Cumhuriyeti ile çıkar çatışmalarının doğmasına yol açmıştır. Roma Cumhuriyeti'nin Akdeniz ticaretinde nüfuz elde etme amacıyla Kartaca İmparatorluğu'na karşı başlattığı çekişme *Pön Savaşları (MÖ 264-146)* olarak anılır. (Çankırık Karatekin Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi İdris Hakan Furtun'un Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı bünyesinde verdiği Mali Tarih dersinde yaptığı şifahi anlatımdan alınmıştır.)

Üç aşama ve bir yüzyıldan uzun süre devam eden Pön Savaşları'nın sonucunda Kartaca MÖ 146 yılında Romalılar tarafından ele geçirilmiş ve «*Mauretania Caesariensis*» adıyla Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olarak yönetilmiştir. Kartaca'nın işgalini takip eden süreçte bölgede tahribat, esaret ve sömürgecilik politikaları uygulanmasından savaş bittikten sonra dahi Roma'da Kartaca düşmanlığının devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu zulüm siyaseti İslam Ansiklopedisi gibi çeşitli kaynaklarda "Romanizasyon" terimini tanımlamakta kullanılsa da Romanizasyon bundan çok daha geniş bir etkiyi kapsamakta, temel olarak "Roma yaşantısı" anlamına gelmektedir. Kullanıldığı bağlama göre Batılı, Romalı unsurların, Doğu Akdenizli alışkanlıklar ve gelenekleri etkilemesi biçiminde de anlaşılabilir. Romanizasyon kavramı; Roma yapı teknikleri, Roma mühendisliği, tasarım anlayışı ve malzeme kültürü, Roma yapı tiplerinin ortaya çıkması gibi çok sayıda alanla ilişkilendirilebilir.

3.2. Berberiler

Kendi dillerinde "özgür insanlar" anlamına gelen "İmazigen" topluluğunun bir parçası olan Berberiler Cezayir nüfusunun yaklaşık %30'unu oluşturmakta olup dünyanın en eski halklarından biridir. Konuştukları dile Kabil dili, Kabilce veya Berberice denir. (Güzel, 1997, s. 74) Kendilerini "Amazigh (Emâzîğ)" olarak tanıtan yerli halka sonradan "Berber" adı verilmiştir. (Tekil "Amazigh" ve Çoğul "İmazighen")

Bir kısmı yerleşik, bir kısmı göçebe hayat yaşayan, genelde dağlık bölgeleri tercih eden Berberiler, tarihsel süreç boyunca vergi ve askerlik gibi kamusal ödevleri yerine getirmemeleri sebebiyle devletle karşı karşıya gelmişlerdir. (Güzel, 1997, s. 75)

Kuzey Afrika ülkelerine dağılmış olan Berberiler'in Nijerya ve Mali'de kendi kaderlerini tayin etme amacına yönelik silahlı örgütlenmeleri mevcut iken Fas ve Cezayir'de kültürel dernekler üzerinden ilerleyen Berberi faaliyetleri dil, kültür ve eğitim alanlarında yoğunlaşmıştır. (Güzel, 1997, s. 74-81)

Berberiler, 1962 yılında Cezayir'in bağımsızlığını kazanmasının ardından dil ve kültürlerini yaşayabilecekleri beklentisinde olmakla birlikte bağımsızlık sonrasında Cezayir'in Arap ve Müslüman ulus devlet kimliği üzerinden tanımlanması üzerine talepleri için siyasi mücadeleye başlamışlardır. Berberi dilinde bir şiire ilişkin konferansın yasaklanması üzerine başlayan mücadele dönemi "1980 İlkbaharı" veya "Berberi Baharı" adıyla anılmaktadır. Cezayir'de Berberice ilk televizyon yayını 1997'de yapılmış, Berberice'nin resmi dil olarak kabulü ise 2016'da gerçekleşmiştir. (Güzel, 1997, s. 83)

Berberilik okul müfredatlarında yerini de almış olup Berberi mücadelesinin günümüzde büyük ölçüde başarıya ulaştığı söylenebilir de zaman zaman federasyon kurulmasına ilişkin görüşler halk arasında ve politik söylemlerde yer bulmaktadır. Cezayir siyasetinde aktif olan RCD (Kültür ve Demokrasi için Birlik) ve FFS (Sosyalist Güçler Cephesi) partileri büyük ölçüde Berberiler tarafından destek görmekte ve yerli halkın isteklerini dile getirmektedir. (Güzel, 1997, s. 90-92)

3.3. Cezayir’de İslamiyet’in Doğuşu ve Yayılması

Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra bölge sırasıyla Vandallar ve Bizans’ın hâkimiyeti altına girmiş, Bizans İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra ise orada kalan bazı topluluklar ve Berberi kabileler bölgede varlığını sürdürmüştür. Yerlilerin İslam diniyle tanışması ise Arap kumandanların Emevîler adına bölgeyi fethi ile gerçekleşmiştir. Emevî kuvvetlerinin Berberi kabileleri tarafından yer yer mağlup edildikleri olmuşa da kabileler arası anlaşmazlıklar ve bazıları'nın Emevîler’i desteklemesinin de etkisiyle bölge tamamen Emevîler’in kontrolüne geçmiş ve İslamiyet Berberiler arasında yayılmaya başlamıştır (Erinç, 1993, s. 494-497).

Emevîler’in ağır vergi politikalarının yol açtığı isyanların başarıya ulaşmasıyla Cezayir’de ilk Müslüman bağımsız devletler kurulmuştur (Erinç, 1993, s. 494-497). Bu dönemde Abbâsiler’e bağlı devletlerden Fas’ta hüküm süren İdrîsîler (788-985) Batı Cezayir’i, Kayrevan’daki Ağlebîler (800-909) Doğu Cezayir’i hakimiyet altına almıştır. Bu dönemde Tubne (Tobna), Tâhert, Tilimsân, Mîle ve Bâgâye gibi birçok şehir ticaret güzergahı olmuş, ilim ve kültür alanındaki önemli gelişmelere ev sahipliği yapmıştır (Erinç, 1993, s. 494-497).

Bölgede devam eden egemenlik mücadelelerinde Fâtımî Devleti (909–1171) hakimiyet kurduysa da Berberi kabileleri Fâtımîler’e galip gelmiş, Zîrîler (972-1148) ve Hammâdîler (1015-1152) Devletleri’ni kurmuşlardır. Bu dönemde Kuzey Afrika üzerinde egemenlik kurmuş diğer devletler Murâbitlar (1056-1147), Muvahhidler (1130-1269), Hafsî Devleti (1228-1574), Abdülvâdîler’dir (1235-1550) (Gürsoy, 1988, s.428-435).

Abdülvâdîler’in diğer devlet ve kabilelerin saldırılarının yanı sıra yerlilerin iç isyanlarıyla zayıfladığı dönemde kaos ortamından faydalanan İspanyollar önemli Kuzey Afrika sahillerini ele geçirmiştir. Sahillerde üs ve antrepolar kurulmasıyla başlayan işgali kıtanın iç kesimlerine ilişkin hak iddiaları (*hinterland*) takip edince yerli halk Akdeniz’de faaliyet gösteren Osmanlı korsanları Oruç ve Hızır Reis’ten yardım istemiştir. (3.4.1.)

3.4. Osmanlı Devleti - Cezayir İlişkileri

3.4.1. Cezayir’in Osmanlı Devleti’ne Bağlanması

Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’daki eyaletlerine “Garp Ocakları” denmesi dolayısıyla Cezayir, Türk tarihinde “Cezayir-i Garp” olarak anılır. Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra bölge sırasıyla Vandallar ve Bizans’ın hâkimiyeti altına girmiş, 1534 yılında ise Cezayir Osmanlı Devleti’ne bağlanmıştır (Erinç, 1993, s. 494-497).

Cezayir, 1516 yılında ilk Türk denizcileri olan Oruç ve Hızır Reis (Barbaros Hayreddin Paşa) kardeşlerin korsanlık faaliyetleri çerçevesinde ele geçirilmeye çalışılmıştır. Bilindiği üzere, “Korsanlık” günümüzde “Deniz Haydutluğu” terimine eşdeğer olarak yağma suçunu ve bir gemiye yönelen saldırıyı ifade eden illegal bir eylemi çağrıştırmaktadır. Nitekim; Cambridge Sözlük “Korsan” terimini “Gemiyle denize açılan ve hırsızlık amacıyla diğer gemilere saldıran kişi” ve Türk Dil Kurumu “Gemilere saldıran deniz haydudu, deniz hırsız” biçiminde tanımlamıştır. Fakat tarihsel süreçte korsanlık her zaman illegal bir faaliyet olarak görülmemiş, 1856 Paris Anlaşması ile uluslararası ölçekte yasaklanana kadar meşru ve hükümetler bünyesinde iştigaline

-ikili anlaşmalarla getirilmiş sınırlamalar hariç olmak üzere- devam edilmiştir. Özellikle 16. Yüzyıl'da korsanlık faaliyetleri devlet donanmasına bağlı olarak yürütülmüştür. Devlet hazinesi- ne masrafının görece az olması, en uç noktalarda faaliyet gösterebilmeleri ve meşru görülmeleri sonucu devlete elde ettikleri ganimetlerden pay vermeleri gibi pratik sebeplerle korsanlık meşru bir faaliyet olarak görülmüştür. (Durak, 2016, s. 131-148)

Oruç ve Hızır Reis kardeşlerin Yavuz Sultan Selim'in himayesi altına girmesi Osmanlı Devleti'nin 16. Yüzyıl'da korsanlık faaliyetini donanma nezdinde yürüttüğünün göstergesidir. Oruç ve Hızır Reis Cezayir'den gelen bir heyetin İspanyollara karşı kendilerinden yardım istemesi üzerine 1516 yılında Cezayir şehrini ve onun batısındaki Şerşel'i (Césarée) ele geçirmiş, Oruç Reis Şerşel ve Cezayir sultanı ilân edilmiştir. (Kavas, 2006, s. 74)

Oruç Reis'in Tenes ve Tilimsân'ın zaptından sonra 1518'de Tilimsân'ı geri almak isteyen İspanyollarla yaptığı savaşta şehit düşmesi üzerine yerine geçen Hızır Reis Cezayir'i elinde tutabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini istemiştir. Yavuz Sultan Selim "Hayreddin" lakabıyla andığı Hızır'ı Cezayir hâkimi olarak tanıdığı gibi yeniçeri ve topçulardan oluşan 2000 kişilik yardımcı birlik, savaş malzemeleri ve gemi levazımatı da göndermiş; ayrıca Cezayir'e gönüllü olarak gideceklere yeniçerilik imtiyazı ve Anadolu'dan gerektiği kadar asker yazma izni vermiştir. (Erinç, 1993, s. 494-497)

Barbaros Hayreddin Paşa padişah adına hutbe okutmuş, Cezayir Osmanlı nüfuzu altına girmiştir. Cezayir'e hâkim olduktan sonra burayı idarî bakımdan ikiye ayırıp doğu kısımlarını yerli emirlerden Ahmed bin Kâdî, batı kısımlarını Muhammed bin Ali'nin idaresine bırakan Barbaros Hayreddin Paşa, kıskırtma sonucu yerli halkın ayaklanması üzerine bir ara Cezayir şehrini bırakarak Cicelli'ye çekilmek zorunda kaldıysa da (1524) üç yıl sonra geri dönmüş ve kendisine isyan eden Ahmed b. Kâdî'yi yenip bölgeyi geri almıştır. (Erinç, 1993, s. 494-497)

1530'da da Cezayir şehri önünde İspanyolların kontrolündeki küçük bir adada yer alan Penon Kalesi'ni (Adakale) ele geçirmiş, ada ile kıyı arasına bir mendirek yaptırarak gemileri için muhafazalı bir liman meydana getirmiştir. Bu esnada Osmanlı, İspanya'da Hristiyan olmaya veya ülkeyi terk etmeye zorlanan, Hristiyanlığı kabul etmiş göçüküp gereklerini yerine getirmediği için Engizisyon Mahkemeleri'nde yargılanıp yakılarak katledilen Endülüs Müslümanları'nın uğradığı zulme karşı sessiz kalmamıştır. 1609 yılında Endülüs Müslümanları'ndan 70.000 kişi civarındaki son kafileyi gemileriyle Kuzey Afrika sahillerine tarafına taşıyarak yerleştiren Barbaros Hayreddin Paşa'dır. (Erinç, 1993, s. 494-497) Cezayir bu dönemde ele geçirilen ganimetlerle zenginleşerek "Türklerin Hindistan'ı" veya "Türklerin Meksika'sı" biçiminde anılan şöhreti edinmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayreddin Paşa'yı 1534 yılında "Cezayir Beylerbeyi" sıfatı ile Osmanlı donanmasının başına getirmesiyle Cezayir doğrudan doğruya bir "Osmanlı Beylerbeyliği" haline gelmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1546'daki vefatından sonra gelen beylerbeyleri Vehrân kenti dışında (Kavas, 2012, s. 618-619) bütün Cezayir'e hâkim oldular. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası sayılabilecek "Cezayir Türkleri" etnik bir azınlık olarak Cezayir'de yaşamaya devam etmektedir.

3.4.2. Osmanlı Hakimiyetindeki Cezayir'in İdari Dönemleri

1830'a kadar süren Cezayir'deki Osmanlı-Türk hâkimiyeti idarî bakımdan; "**Beylerbeyiler Devri (1518-1587)**", "**Paşalar Devri (1587-1659)**", "**Ağalar Devri (1659-1671)**" ve "**Dayılar Devri (1671-1830)**" olmak üzere dört ana döneme ayrılır. (Toprak, 2012, s. 227)

Cezayir'in de parçası olduğu "Garp Ocakları" çoğunluğu Batı Anadolu'dan getirilen çiftçilerden mürekkep bir aristokrasiyi bünyesinde barındırmaktaydı. Garp Ocakları genel olarak yarı

bağımsız bir yönetime sahipti; beylerbeyi ya da vali padişaha tâbi olmakla beraber önemli konularda karar alma ve bağımsız hareket edebilme yetkilerini haizdi. Cezayir ise Garp Ocakları içinde en güç kontrol edilebilen eyalet olarak anılmakta olup yerel yöneticilerin otoritesinin tanınmamasıyla ünlüdür. Bu durumun sebepleri arasında çok uzak kalan Cezayir'e Osmanlı tarafından gönderilen Türkmenler ile yerli halkın kaynaşmaması gösterilebilir. Beylerbeyiler devrinin son valisi olan Kaptanıderyâ Kılıç Ali Paşa zamanında (1568-1587) başlangıçta İstanbul ve Cezayir arasındaki bağlar güçlendiyse de daha sonra zayıflamıştır. (Erinç, 1993, s. 494-497)

1587'den itibaren Cezayir, İstanbul tarafından üç yıllığına tayin edilen paşalar devrine girdi. Merkezi yönetimi güçlendirmeyi amaçlayan bu adım da valilerin saraylarda oturup halka karışmamasının da etkisiyle sonuçsuz kalmıştır. Valileri tanımayan ağalar tehdit ve başkaldırıyla hüküm sürmeye başlayınca zamanın Osmanlı sadrazamı Köprülü Mehmet Paşa artık vali gönderilmeyeceğini bildirmiş, Cezayir gemilerinin Osmanlı limanlarına yanaşmasını, levent ve zahire almalarını yasaklamıştır. Cezayir ağalarının af talebi ancak Köprülü'nün vefatından sonra Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın af çıkarmasıyla karşılık bulmuştur. Ağalar içinden tayin edilen valinin de diğer yeniçeri ağaları tarafından tanınmaması üzerine itaat etmeyen ağaların öldürülmesi uygulaması başlamıştır. (Toprak, 2012, s. 228)

Ağalara levendlerin müdahalesinden Fransız işgaline kadar olan dönem ise "dayılar dönemi" olarak anılır; ilk dayılar doğrudan denizciler tarafından seçilmiştir. Ordu, donanma, vergi, asayiş, adliye işlerinde yardımcı beş üyeden oluşan "dîvân-ı guzât" isimli dayı divanının yardımıyla yönetimi elinde tutan dayılar güçlü yetkiler kullanmışlardır. (Erinç, 1993, s. 494-497)

Cezayir'in Dayılar Dönemi'nde yaşanan önemli gelişmelerden biri Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi mükellefi haline gelmesidir. İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşını kazanan Amerika Birleşik Devletleri, uluslararası anlaşmalar imzalamaya başlayarak Akdeniz ticaretinin bir parçası olmayı amaçlamıştır. Cezayir ile aralarında anlaşma bulunmadığı halde kıyılarında dolaşan Amerikan gemileri Cezayirli korsanlar tarafından yağmalanmış ve denizciler esir alınıp Cezayir'e götürülmüştür. Durumun ciddileşmesi üzerine bir Amerikan heyeti 1795 yılında Cezayir'e giderek ticaret anlaşması imzalamış, Amerika Birleşik Devletleri esirlerin bırakılması karşılığında 642 bin 500 dolar haraç ve her sene 12 bin Cezayir altını eden 21 bin 600 dolar tutarında vergi ödeme taahhüdü altına girmiştir. Bu yükümlülük, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Amerikan donanmasının galip geldiği *Barbary Savaşları*'na kadar devam etmiştir. (Erinç, 1993, s. 494-497)

3.4.3. Cezayir'in Askeri ve Mali Zayıflama Süreci

Garp Ocakları içinde en büyük donanmaya sahip olan Cezayir'de eyalet gelirlerinin büyük bir kısmı korsanlık yoluyla sağlanmaktaydı. Akdeniz dışında da faaliyet gösteren korsanların Cebelitârik Boğazı'nı geçip Kanarya adaları, İngiltere, İrlanda, Hollanda, Danimarka, hatta İzlanda'ya kadar uzanmaları üzerine Osmanlı Devleti ile ticaret antlaşması bulunan Fransa, İngiltere ve Hollanda Cezayir ile deniz ticareti güvenliği için art arda anlaşmalar yapmışlardır. (Erinç, 1993, s. 494-497)

18. yüzyıla doğru Fransız ve İngiliz donanmalarının güçlenmesi ve Akdeniz'i kontrol altına alması dolayısıyla Cezayirli korsanlık faaliyeti baltalanmış, gelir kaynaklarını ve önemini yitiren Cezayir'de nüfus azalmaya başlamıştır. Yüzyılın ikinci yarısında donanma küçülmüş, yeniçerilerin sayısı ise 20.000'lerden 5000'e kadar düşmüş ve denizcilik gelirlerinin azalması sebebiyle vergilerin arttırılması isyanlara sebep olmuştur. 1671'den sonra başa geçen yirmi sekiz dayıdan yarısının halk ve asker tarafından öldürüldüğü kayıtlara geçmiştir. (Erinç, 1993, s. 494-497)

Osmanlı hükümeti, Akdeniz’de faaliyette bulunan ve gerektiğinde donanmasıyla yardıma gelen Cezayir eyaletine sıkı bir merkezîyetçilik yerine daha serbest bir yönetim uygulamasına rağmen Cezayir Osmanlı’nın dış politikasına ve yaptığı ikili anlaşmalara riayet etmemiş, dayılar ve Cezayirli korsanlar büyük ölçüde özerk hareket etmişlerdir. Cezayir’in bu tutumuna istinaden 1718’de yapılan *Pasarofça Antlaşması* ile Osmanlı Devleti Avusturya ile Garp Ocakları arasında barış için güvence vermesine rağmen Cezayir gemileri bir Avusturya ticaret gemisine el koymuşlardır. Osmanlı’nın zararı tazmin fermanı Cezayir Dayısı Abdi Paşa tarafından uygulanmadığı gibi azledildiği halde makamı bırakmaması üzerine katline ilişkin ferman verilmiştir. (Erinç, 1993, s. 494-497) Abdi Paşa’dan sonra gelen paşalar üzerinde merkezi yönetimin etkisi daha da azalmıştır.

Cezayir denizcilikte önemini kaybederken 1815’te yapılan Viyana Kongresi’nde İngiltere’nin isteğiyle korsanlığın kaldırılmasına karar verilmiş, 1816 yılında İngiltere bu kararı uygulama gerekçesiyle Avrupa devletleriyle anlaşarak Cezayir’e Lord Exmont kumandasında bir donanma göndermiştir. Hollanda filosunun da katıldığı bu donanmanın Cezayir şehrini topa tutup gemileri batırması üzerine Cezayir dayısı İngiltere ve Hollanda ile anlaşmak zorunda kalmış, savaş tazminatı ödemeyi ve elindeki Hristiyan esirleri teslim etmeyi kabul etmiştir. (Toprak, 2012, s. 229-230)

3.5. Fransa - Cezayir İlişkileri

3.5.1. Fransa’nın Afrika Kıtasını İşgali

“Keşifler Çağı” olarak da anılan 15-17. yüzyıllar arasında yapılan Coğrafi Keşifler ile Afrika’nın dikkat çeken doğal zenginliklerinin ortaya çıkarılması Avrupalı devletlerin sömürgecilik yolculuğunu belirlemiştir. Ekonomik olarak sömürgeleştirme, o bölgede kolonileşme ve sömüren Avrupa devletinin siyasi, ekonomik, dini yapısının bu bölgelere taşınması biçimlerinde de görünmeye devam etmiştir. Bu yayılma politikası dünyayı gören Avrupalıların “diğer” olanı ötekileştirmesi ve “kendi uygarlık düzeylerine çıkarmayı ödev edinmesi” ile açıklanmaktadır. (Paris, 2002, s. 637- 656)

Sömürgecilik faaliyetinin yaygınlaşmasına zemin hazırlayan küresel ölçekli bir diğer olay 15. Yüzyıl’ın ortalarında Portekizliler aracılığıyla başlayan köle ticaretidir. Tarımsal iş gücüne duyulan yoğun ihtiyacın yarattığı çözüm arayışı Afrika’nın ekonomik, sosyal, siyasal, demografik açılardan sömürsüyle sonuçlanmıştır. (Tamçelik vd., 2017, s. 654)

Fransa’nın Afrika’yı keşfi ise Haçlı Seferleri’ne dayanmakta olup diğer Avrupalı devletlere nazaran ön plana çıktıkları gözlenmiştir; öyle ki, Haçlı Seferleri’ne bizzat katılan beş Fransa kralından üçü bu uğurda savaşlarda hayatını kaybetmiştir. (Kavas, 2006, s.173)

Fransa’nın Afrika’da ilk sömürge faaliyeti 1637 yılında Senegal Nehri çevresinde görülmeye başlanmış olup sistematik olarak ortaya çıkışı 1624 yılına dayanmaktadır. Fransız hükümeti 1664-1670 yılları arasında dört ticaret şirketi kurarak denizaşırı sömürgelerini korumayı ve bu alanlardaki ticari faaliyetlerini de belirli bir sistematığe aktarmayı amaçlamıştır. Fransa, bilhassa Amerika kıtası ile Hindistan bölgesindeki sömürgeleriyle Senegal’i 1763 Paris Anlaşması ile İngiltere’ye bıraktıktan sonra Afrika’ya yönelmiş olup Fransa’nın Afrika’daki kolonyal faaliyetlerinin Cezayir’in 1830’da işgal edilmesiyle başladığı söylenebilir. İşgalin ardından Fransa, Cezayir’i İçişleri Bakanlığı’na bağlamıştır. Diğer sömürgelerini Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yönetmesi karşısında Cezayir’in bu özel konumu, Fransa’nın bu bölgeyi sömürgeден öte kendi toprağı olarak gördüğüne işaret etmektedir. (Tamçelik vd., 2017, s. 666)

Sömürgecilik, Türk Dil Kurumu tarafından Cambridge Dictionary'nin *colonialism* tanımının çevirisi olan “Bir devletin, kendi ülkesinin sınırları dışında, başka ulusları, devletleri, toplulukları siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması” biçiminde tanımlanmıştır. Söz konusu egemenliğin kolonyalizm kapsamına girmesi ise yayılma faaliyetine “yerleşme” olgusunun da dahilyle mümkündür. Fransa örneğinde, başta Fransızlar olmak üzere Avrupa vatandaşlarının bölgede koloniler kurularak yerleştirilmesi ve hatta yerli halka ait tarım arazilerine malik kılması uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda bölgede kolonyalist politika izlendiği açıktır. (3.5.4) Emperyalizm ise sömürgecilik ve kolonyalizm anlayışlarının son ve uç noktası olarak tanımlanır.

3.5.2. Fransa'nın Cezayir'i İşgali

Fransa'nın Cezayir'e taarruza geçmesine zemin hazırlayan nedenler arasında Cezayir'in zayıf durumu, Osmanlı Devleti'nin 1828-1829'da Rusya ile yaptığı savaşı kaybetmesi, Yunan isyanlarından dolayı İngiltere ve Rusya ile müttefik olması gibi sebepler sayılabilir. Fransa'nın Batı Akdeniz'de sömürge sahibi olması Malta ve Yunan adalarını ele geçirerek Akdeniz'de üstünlük sağlamış olan İngiltere'ye karşı eski gücünü kazanması ve Akdeniz ticaretinden daha büyük pay alması bakımından önem arz etmekteydi. (Erinç, 1993, s. 494-497)

İşgale zemin hazırlayan uluslararası rekabetin hararetlendiği dönemde Fransa'da monarşi karşıtı sesler yükselmeye başlamış, 1824 yılında hayatını kaybeden kardeşi XVIII. Louis'in yerine kral olan X. Charles saltanatı korumak için siyasi bir mücadele vermiştir. İç karışıklıkların ciddileşmesi üzerine dönemin başbakanı *Jules de Polignac* Cezayir'in işgal edilmesi fikrini ülkenin kötüye giden ekonomisini düzeltmek ve liberal muhalefetin dikkatini monarşi üzerinden almak için kullanmıştır. (Tamçelik vd., 2017, s. 660)

Cezayir- Fransa ilişkilerinde fiili gerginliğin başlamasında Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa'nın muameleleri etkili olmuştur. Hüseyin Paşa, Cezayir'in Fransa'ya verdiği mercan avı imtiyazından Cezayir'in aldığı vergileri artırmış, Fransa'nın itirazlarına karşın konuyu müzakereye kapalı tutmuştur. İşgalin görünür sebebi olarak anılan “*Yelpaze Olayı*” ise zamanın Fransa konsolosu Pierre Deval ile tartışan Hüseyin Paşa'nın konsolosun yüzüne yelpazeyle vurmasıyla sonuçlanan görüşmeyi ifade eder. Tartışma Cezayirli 2 tüccarın Fransa'dan alacakları olduğunu, ancak bu meblağı almaları halinde vergi borçlarını ödeyebileceklerini söylemeleri üzerine Hüseyin Paşa'nın harekete geçmesiyle doğmuştur. Hüseyin Paşa'nın konsolosla görüşerek kralın ve başbakanın mektuplarına neden cevap vermediğini sorduğu ve konsolosun “Fransa kralı ve cumhuru sana kâğıt tahrir etmez ve mersul kâğıtlarına dahi karşılık irsal etmez.” yanıtını verdiği aktarılmaktadır. (Tamçelik vd., 2017, s. 660) Sinirlenen Hüseyin Paşa'nın konsolosa birkaç kez yelpazeyle vurmasını hakaret sayan Fransız hükümeti 1827'de Cezayir'e donanma gönderip Paşa'nın özür dilemesini istediye de Paşa geri adım atmaz ve işgal başlar.

Bu olayı öne süren Fransa önceden planladığı harekâtı başlatarak *16 Haziran 1827'de Cezayir'e* savaş ilân etmiş ve büyük bir donanma ile Cezayir sahillerini abluka altına almıştır. Bu esnada Fransız hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'ne durumu bildiren ve dayıyı cezalandırmak için izin isteyen bir nota verilmesi üzerine arabulucu olarak Tâhir Paşa gönderilmiştir. İç ve dış karışıklıklar yaşamakta olan Osmanlı Devleti, Cezayir'in tek başına da yeterince güçlü olduğu yaklaşımıyla fiili olarak müdahale etmemiştir. O sırada Osmanlı bünyesinde yaşanan Yunan isyanının yanı sıra 20 Ekim 1827'de Yunan bağımsızlığını destekleyen İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmış, donanmanın ve yetmiş insan gücünün kaybına kaybına neden olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın da 1826'da kaldırıldığı göz önüne alın-

dığında neredeyse ordusuz ve donanmasız kalmış olan Osmanlı'nın Cezayir'de fiili müdahale imkanının bulunmadığı açıktır. Nitekim Navarin Faciası'nı takip eden süreçte Fransa Mora'ya asker çıkarmış, ertesi yıl da Osmanlı'nın mağlubiyeti ve Yunan devletinin tanınması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829) başlamıştır (Bozkurt, 1991, s. 501-509).

Mevcut konjonktür büyük ölçüde Fransa lehine olmasına rağmen, yaşanan iç krizlerin de etkisiyle Cezayir'in işgali yaklaşık üç yıl sürmüştür. 14 Haziran 1830 tarihinde Cezayir'e General Bourmont kumandasında gönderilen büyük donanma ve 37.000 kişilik takviye kuvvetle Fransızların Cezayir'e çıkışı gerçekleşmiş, 5 Temmuz 1830 günü Cezayir şehri işgal edilmiştir. (Bozkurt, 1991, s. 501-509) Cezayir'in bütününe ele geçirmeleri ise 1847 yılında Emîr Abdülkadir kumandasındaki direnişçilerin yenilmesine kadar sürmüştür. Osmanlı hükümeti işgali ancak protesto edebilmiş, 1847 yılında da Fransız işgalini tanıyarak (Tamçelik vd., 2017, s. 662) Cezayir üzerindeki haklarının sona erdiğini ilân etmiştir.

3.5.3. Cezayir'de İşgale Direniş Hareketleri

3 yıllık kuşatmanın ardından 1830 yılında gerçekleşen işgal karşısında Cezayir'de silahlı direniş grupları kurulmuştur. Düzenli bir birlik olarak örgütlenmemiş olmalarına karşın Fransa'nın ülkenin iç bölgelerine girmesini zorlaştırmışlardır. Direniş karşısında Fransa uyguladığı şiddetin dozunu artırmış, sistematik bir katliam gerçekleştirmiştir. 1834 yılında Cezayir sınırlarında 42 bin Fransız askeri varken 1844 yılında bu sayı 90 bini bulmuştur. (Tamçelik vd., 2017, s. 664)

Fransa Cezayir'de koloniler kurarak bir kolonizasyon örneği göstermiştir. (3.5.1.) Asimilasyon politikaları ise eğitim, dil, sosyal yaşam gibi her alanda uygulanmıştır. Bu politikaların tamamen başarıya ulaşmasını engelleyen temel unsur çoğunluğu Yahudi veya Müslüman olan Cezayir halkının dini inançlarına bağlılığıdır.

Bölgesel isyanlar, Cezayirlilerin Fransa-Prusya savaşında mağlup olan Fransa'nın zayıfladığına olan inançları doğrultusunda artmıştır. Ayrıca bu dönemde; Cezayir halkının zorla askere alınması, halkın tek geçim kaynağı olan tarımsal arazilere el konulması, yerli halktan ziyade Fransa'nın tüketimi için üretim yapılması gibi iç sebepler de halkın bağımsızlık fikrinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (3.5.4.)

Fransa'yı zor durumda bırakan onlarca ayaklanma yaşanmış ve bastırılmaları gittikçe zorlaşmıştır. Yapılan ilk örgütlü saldırı "*Şeyh Muhyeddin Ayaklanması*" olup isyanların en büyüğü 1871 yılında yaklaşık yüz bin kişinin katıldığı "*Muhammed el Mukrani*" isyanıdır. Constantin'in güneyine kadar geniş bir alana yayılan bu ayaklanma çok kanlı biçimde bastırılmış, binlerce insan katledilmiştir. Bu isyanın bir diğer sonucu da Fransa'nın kolonileşme hareketlerini hızlandırarak yüz binlerce Fransız vatandaşını bu topraklara yerleştirmesidir. (Tamçelik vd., 2017, s. 665)

Ayaklanmaların hukuki bir sonucu ise bölgede düzen sağlama amacı öne sürülerek 1881 yılında "*Yerli Kanunu (Code l'Indigénat)*" çıkarılmasıdır. 1919 yılına kadar yürürlükte kalan bu Kanun Avrupa'dan gelen göçmenlere tanınan ayrıcalıkları derinleştirmiş ve yerlileri temel medeni haklardan yoksun bırakmıştır. Öyle ki; Cezayirlilerin Fransız yetkililerin izni olmadan yurt dışına seyahati ve hatta yurt içinde seyahat etmeleri, ayrıca Arapça gazete basımı ve Kur'an kursları harici Arapça eğitim veren okullar açılması bu Kanunla yasaklanmıştır. (Erinç, 1993, s. 494-497)

3.5.4. Fransız İşgalinin Cezayir'deki Mali Etkileri

Fransızlar Cezayir'i insanların yaşadığı bir ülke olarak değil, yalnızca kendi malları için pazar, hammadde ve gıda kaynağı olarak görmüştür. Bu kapsamda zaten sınırlı olan tarım arazileri

yerlilerin elinden alınarak yerleştirilen Fransız vatandaşlarına tahsis edilmiş, Cezayir halkı açıkça açlığa terk edilmiştir. 1866 yılında 2.652.000 olan nüfusun 1872 yılında 2.125.000'e düşmüş olması kronik açlık ve kötü muamelenin acı bir ispatıdır. (Tamçelik vd., 2017, s. 665)

Mevcut tarım alanları Cezayir halkı için değil Fransa için gıda temin etmekte kullanılmıştır. Üzüm hasadı ve yerli halk tarafından tüketilmeyen şarap üretiminin yoğun olarak gerçekleştirilmesi halkı isyana sürükleyen iç nedenler arasında yer almaktadır. (3.5.3.)

1844 yılında Cezayir bütçesi ile Fransız bütçesi birleştirilmiş, 1845 yılında Cezayir'de Fransız biçimi idari yapılanma tesis edilmiş ve 1847'de Fransız kanunları Cezayir'de uygulanmaya başlanmıştır.

1865 yılında III. Napolyon çıkardığı kararname ile Hristiyan olmayanların vatandaş değil, ancak "tebaa" olabileceğini hüküm altına almıştır. Bu durum Yahudi veya Müslüman olan yerli halkın daha olumsuz koşullarda, daha düşük ücretlerle çalıştırılmasının ve tarım arazilerine sahip olamamasının da önünü açmıştır. 1870 yılında Yahudilere Fransız vatandaşı olabilme hakkı verilmesini takip eden süreçte Müslüman halk daha büyük baskılara maruz kalmıştır. (Tamçelik vd., 2017, s. 665)

1. Dünya Savaşı'nda Fransa yanında savaşmaya zorlanan Cezayirlilerden 50 bini savaşta hayatını kaybetmiş, ülkede ciddi bir iş gücü açığı ortaya çıkmıştır. O dönemde Fransa'da bulunan Cezayirlilerden sağ kalanlar sosyal ve siyasal gözlemlerini savaş sonrası Cezayir'e taşıyarak siyasal örgütlenmenin temelini atmışlardır. Ayrıca ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından yayınlanan Wilson İlkeleri de sömürgeleştirilmiş ulusların bağımsızlığını destekleme vaadiyle Cezayir bağımsızlık fikrine etkide bulunmuştur. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran, yaşanan ekonomik sıkıntıları derinleştirmiş ve bağımsızlık fikrinin güçlenmesi yönünde bir etken olmuştur. (Tamçelik vd., 2017, s. 667)

Mali ve siyasal nitelikteki olayların etkisine şahit olan Fransa tedbir amaçlı yerel idarecilere ayrıcalıklar (Tamçelik vd., 2017, s. 667) tanımışsa da bunun bir "sömürge oyunu" dahilinde yapıldığı halk tarafından anlaşıldığından ayaklanmalara ve tepkilere herhangi bir katkısı olmamıştır. 4 Şubat 1919 tarihinde çıkarılan bir kanunla bazı Cezayirli yetkililere üst düzey Fransız kurumlarına yönetici seçme hakkı verilmesi, halka katkısı olmayan sembolik ayrıcalıklara örnek verilebilir.

3.6. Cezayir Bağımsızlık Savaşı

2. Dünya Savaşı sırasında da Cezayirli Fransa'nın yanında savaşmaya zorlanmışsa da yerli halk Nazi işgaline uğrama ve bağımsızlığın daha da gecikmesi endişesi taşıdığından bağımsızlıklarına giden yolu hızlandırma motivasyonu hareket etmişlerdir. Savaş sonrası Amerika ve İngiltere arasında imzalanan ve tüm halkların self-determinasyon hakkını savunan "Atlantik Bildirisi" de Cezayir'de bağımsızlık fikrinin güçlenmesinde etkili bir diğer unsurdur. 2. Dünya Savaşı varlığı ve etkileriyle Afrika'daki sömürgelerin bağımsızlık savaşlarına giden yolun en büyük dinamiklerinden biridir. (Eriç, 1993, s. 494-497)

Bağımsızlık Savaşı'na giden süreçteki en önemli kırılma noktalarından biri olan "Setif ve Guelma Katliamı (8 Mayıs 1945)" Fransız verileriyle 15 bin, Cezayir verileriyle 45 bin Cezayirli'nin katledilmesiyle sonuçlanan bir şiddet olayına ilişkindir. 2. Dünya Savaşı'nda yaşanan Nazi mağlubiyetini kendi bağımsızlıkları yolunda bir adım olarak gören halk, özellikle Constantin, Setif ve Guelma şehirlerinde sokaklarda "özgürlük", "bağımsızlık" sloganları ve Cezayir bayrakları ile kutlama yapmıştır. Fransa yasakladığı ve endişe duyduğu bu eylemlere büyük ve kanlı bir şiddetle karşılık vermiştir. 8 Mayıs günü Cezayir tarafından 2020 yılında "Ulusal Hafıza Günü"

olarak ilan edilmiş olup “*Hafıza unutulmayı reddediyor.*” sloganıyla verilen kayıplar ölümsüzleştirilmiştir.

“*Setif olaylarının gürültüsü bile olmadı; 8 Mayıs günü, zafer şenlikleri sırasında faşist kışkırtıcılar Müslüman halkın üzerine ateş açmışlardı; Humanité gazetesine göre Müslüman halk onlara karşı direnmiş, ordu birlikleri büyük çaba göstererek ortalığı yatıştırabilmişlerdi; yüz kadar insanın öldüğü söyleniyordu. Bu söylentilerin kocaman bir yalan olduğu sonradan ortaya çıktı. (Daha sonra Müslüman halkı kışkırtan seksen kadar Avrupalı kendi azgınlıklarının kurbanı olarak öldüler, fakat ordu işe el koydu, bölgede geniş bir temizlik hareketine girişti, bu temizlik sonunda yerli halk kırk bin ölü verdi.*” (Beauvoir, 1972, s. 118).

II. Dünya Savaşı sonrası Fransa aldığı maddi hasar ile zayıflamış ve 1950’lerde sömürgeleri bağımsızlığını kazanmaya başlamıştır. Bu yıllarda Fransa onları elinde tutmak için nispeten geri adımlar atmak zorunda kalmış ve bir çatı altında birleştirme politikası izlemiştir; bu girişimler günümüzde “*neo-kolonyalist/ neo-emperyalist politikalar*” olarak anılmaktadır. Bu anlamda Fransız değerleri çatısı altında sömürgeleri siyasal, ekonomik, kültürel olarak bir araya getirme çalışmaları hız kazanmıştır. Nitekim “*Fransızca Konuşan Afrika Ülkeleri/ Frankafon*”, “*Fransafrika*” ve “*Frankbölgesi*” gibi tanımlamalar bu politikaların eseridir (Tamçelik vd., 2017, s. 674).

Afrika ülkeleri sömürgeci kurtuluşu anmak, ırkçılık ve sömürgeciliği kınamak amaçlarıyla Afrika Birliği’nin kuruluş tarihi olan 25 Mayıs 1963’ü her yıl dönümünde *Afrika Günü* olarak kutlamakta olup 2022 “Beslenme Yılı” olarak belirlenmiştir. (African Union, 2022: *The Year of Nutrition: Strengthening Resilience in Nutrition and Food Security on the African Continent: Strengthening Agro-Food Systems, Health and Social Protection Systems for the Acceleration of Human, Social and Economic Capital Development*, 01.03.2023 tarihinde <https://au.int/en/theme/2022/year-nutrition> adresinden alınmıştır.)

Setif’te ve Guelma’da yaşananlar Cezayirliilerin Fransız şiddetinin bölgesel ayaklanmalarla uzaklaştırmayacağını anlamasını sağlamıştır. Öyle ki; 1947 sonrası, Cezayirliilerin Fransız vatandaşlığına alınması, Arapça’nın da resmi dil olarak kabul edilmesi, kadınlara oy hakkı verilmesi, İslam dininin devlet tedbirinden çıkarılması gibi iyileşmeler halkın bağımsızlık fikirlerinde değişiklik sağlamamıştır.

Setif ve Guelma Katliamı sonrasında Ulusal Kurtuluş Ordusu’na katılım rekor sayılara ulaşmıştır. Bu dönemde orduya katılan kadınlardan Djamilia Bouhired (Cemile Buhayrad) yakalanan diğer Cezayirli isyancılar gibi insanlık dışı işkencelere maruz kalmış, ancak durumdan haberdar olan uluslararası kamuoyunun baskısıyla serbest kalmıştır. “*Cezayir’de bir kadın kahraman yaratmak istemiyorum.*” yaklaşımıyla giyotinle idam kararını vermekten imtina eden Fransız yargıcın tutumu Cezayirli bir kadın kahramanın dünyaca tanınip desteklenmesine yol açmıştır. “*Cemile’nin anlattıklarını kâğıda geçirmekle yetindim ve yazımı Le Monde gazetesine gönderdim. Gazetenin sorumlu yönetmeni Gauthier telefon etti: ‘Biliyor musunuz sizin şu Cemile Bupaşa’nın durumu fena!’ dedi, kız hakkında kötü istihbarat elde ettiklerini ekledi; sanki Cemile’yi işe almalarını rica etmişim onlara. ‘Yüksek bir memur, çok şey biliyor onun hakkında ve kızın ağır muamele göreceğini söylüyor.’ dedi. ‘Bu, zavallının edep yerine şişe sokulmasını gerektirmiyordu herhalde!’ cevabını verdim. ‘Edep yeri’ sözünün ‘karnına şişe sokulmuştur’ şeklinde düzeltilmesini rica ediyordu. Reddettim. Yazımın o bölümünü parantezler içine alarak yayınladılar.... Gauthier telefon açtı: ‘Bir yazı yazdınız, dört yüz bin Frank kaybettik.’ diye adeta azarlıyordu. Le Monde Cezayir’de toplatılmıştı.’” (Beauvoir, 1972, s. 182-183)*

Nitekim 1 Kasım 1954'te, Azizler Bayramı'nda "*Ulusal Kurtuluş Ordusu'nu*" oluşturan yerli birliklerin eş zamanlı saldırılarıyla Cezayir Bağımsızlık Savaşı resmi olarak başlamıştır. Cezayir'deki bütün kesimlerin desteğini alan bu örgütlenme siyasal alanda da "Ulusal Kurtuluş Cephesi" olarak kendini göstermiştir. (Tamçelik vd., 2017, s. 669-670)

Bu esnada, Fransa'da yaşayan Cezayirli de sessiz kalmamış, Paris'te düzenledikleri barışçıl protesto ve gösterilerle Cezayir'de verilen bağımsızlık mücadelesine destek vermişlerdir. 17 Ekim 1961'de sayıları otuz bini bulan Cezayirlinin barışçıl gösterisine Paris polisinin sert ve insanlık dışı müdahalesi "*1961 Paris Katliamı*" olarak anılmaktadır. Emniyet teşkilatının polisler başlarına gelebilecek adli süreçten korunma garantisi vererek sert müdahalede bulunmalarını salık verdiğine ilişkin iddialar kaynaklarda yer bulmaktadır. Söz konusu müdahalede katledilen insan sayısı Fransız kaynaklarına göre kırk, uluslararası kaynaklara göre iki yüz civarındadır. Fransız hükümeti 1998'de ilgili olayda kırk kişinin öldürüldüğünü kabullense de kesin sayının tespiti mümkün değildir; zira yaralanan ve öldürülen insanların bedenleri polis tarafından Seine Nehri'ne atılmıştır. (Özpinar, 2009, s. 106)

30.09.1955'te BM gündemine alınan "Cezayir Sorunu" görüşülmüş ve Fransa-Cezayir görüşmeleri başlamıştır. Fransa bağımsızlık isteğini engellemek için sosyal ve ekonomik vaatlerle geri adım atsa da Cezayir bağımsızlık dışında bir vaadi kabul etmeyeceğini beyan etmiştir. Ancak 1962'de imzalanan "*Evian Anlaşmaları*" ile Cezayir'in bağımsızlığı tesis edilmiştir. (Tamçelik vd., 2017, s. 672)

3.6.1. Bağımsızlık Savaşı Sonrası Cezayir'de Yaşanan Mali Değişimler

Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın ardından devlet tarafından ilan edilen "*ülkeyi sahip olduğu tabii zenginliklerden âzami ölçüde faydalanarak bir sanayi ülkesi haline getirmek suretiyle kalkındırmak ve halkın refah ve kültür seviyesini bu yolla yükseltmek*" hedefi doğrultusunda yabancılar ait bütün şirketler, sanayi tesisleri, işletmeler ve tarım alanları millileştirilmiştir. Cezayir'de iktisadî ve sosyal alandaki bütün planlamalar ve dış ticaret, bütün büyük sanayi tesisleri, bankalar, kredi kurumları, ulaşım, iletişim araç ve gereçleri gibi ekonominin her sektörü tamamıyla devletin elindedir. (Erinç, 1993, s. 494-497)

Sömürge dönemi sonrası söz konusu hedeflerle hazırlanan planların uygulanması ile sanayileşme yaygınlaşmış ve hızlanmış, çalışan nüfusta ücretle çalışanların payı %76 seviyesine ulaşmıştır. Bu veriler ışığında orta sınıfın büyüyen güçlendiği söylenebilir.

Fransız kolonyalistlerin sürdürdüğü tarıma dayalı ekonomi sektörel bazda çeşitlendirilerek ekonomide tarımsal faaliyetin payı azaltılmıştır. Tarımla uğraşanların faal nüfustaki payı %23, bu sektörün millî gelirdeki payı ancak %6 civarındadır. Hemen hemen tamamı kuzeyde toplanmış bulunan verimli tarım arazilerinin ülke yüzölçümünün ancak %13'ünü oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda düşük oranlarla karşılaşılması olağan bir sonuçtur. (Erinç, 1993, s. 494-497) Her geçen yıl dünyaya tehdidi büyüyen iklim değişikliğinin etkisiyle genişleme eğiliminde olan (Nigam vd., 2019, s. 5) çöl bölgesinde ise (Sahra Çölü'nün 1920-2016 yılları arasında mevsimlere göre %2 ila %4 oranlarında genişlediğini ortaya koyan araştırmalar mevcuttur) sınırlı bir oranda da olsa göçebe hayvancılık yapılmaktadır. (2.5)

Bağımsızlığı takip eden süreçte ülkede birkaç kez toprak reformu yapılarak tarım alanları kooperatiflere ve tarım işçisi istihdam eden işletmelere verilmiştir. Akdeniz ikliminin ve iç kesimlerde görülen karasal iklimin tipik ürünleri olan tahıl (buğday ve arpa), turuncgiller, üzüm, hurma ve çeşitli sebze yetiştiricilikleri yapılmaktadır. Sömürge dönemi tarımsal üretimde ciddi bir pay teşkil eden şarap üretimi bağımsızlıkla birlikte önemli ölçüde gerilemiştir. Tarım alanla-

rının sınırlılığınaya karşın hızla artan nüfusun karşısında yerli üretim yetersiz kalmakta olup özellikle tahıl, yağlı maddeler ve şeker ithalatla temin edilmektedir. (DEİK, 2017, s. 8-9)

3.6.2. Cezayir'in Avrupalı Devletler ve Avrupa Birliği ile Mali İlişkileri

Cezayir, tarihsel süreçte maruz kaldığı ve zaman zaman diplomatik münakaşalara neden olan acı tecrübelerini ticari ilişkilerine yansıtılmamakta, küreselleşme sürecinde dünyadaki yerini alma çabalarını sürdürmektedir. Dış ticaret ilişkilerinin ABD, Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya üzerinde yoğunlaşmış olması bu yaklaşımın ispatıdır. (2.5)

Ülkenin ham petrol ihracatına bakıldığında, toplam üretimin %85'i, AB (%49) ve ABD'ye (%36) ihraç edildiği görülmektedir. Rafine petrol ürünleri bakımından ise 2012 yılında ABD, Cezayir'in toplam ihracatının yarısını gerçekleştirmiştir. Başlıca diğer ithalatçı bölgeler sırasıyla AB (%24), Latin Amerika ve Karayipler (%23), Doğu Asya (%6) olmuştur. Ülkenin bir diğer esaslı ihracat kalemi ise sıvılaştırılmış doğalgaz (Liquefied natural gas-LNG) olup 1964'te gerçekleştirdiği ihracat ile dünyanın ilk LNG ihracatını gerçekleştiren ülke olmuştur. Ülkede üç tane LNG tesisi mevcuttur. LNG ihracatında kıtalar arası ikisi İspanya, biri İtalya'ya olmak üzere üç boru hattı bulunmakta, başlıca ithalatçıları arasında AB, Rusya ve Norveç sayılmaktadır. AB ülkeleri ile gerçekleştirilen LNG ihracatına bakıldığında zaman İtalya (%62), İspanya (%27), Portekiz (%6) paya sahiptir.

Cezayir Avrupa Birliği ile Ortaklık ve İşbirliğinin Tesisine Yönelik Anlaşma'yı Ekim 2002'de imzalamış, Anlaşma Cezayir Parlamentosu ve 25 AB ülkesinin onayından geçtikten sonra 1 Ekim 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma çerçevesinde, Cezayir 10 yıl içinde AB sanayi ve tarım ürünlerine uyguladığı tarifeleri kaldırmayı, AB ise Cezayir tarım ürünlerine uyguladığı vergi ve kotaları kaldırmayı taahhüt etmiştir. 2002 yılında Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ile Ortaklık Anlaşması imzalayan ülke 1987'de Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olma hedefiyle müzakerelere başlamıştır. Bu bağlamda DTÖ ile Gözlemci Ülke sıfatıyla görüşmelere devam etmektedir. (DEİK, 2017, s. 7-8)

Cezayir AB üyeliğini veya aday ülke statüsünü haiz olmamakla birlikte diğer birçok Kuzey Afrika ülkesi gibi Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında. 2003 yılında uygulanmaya başlanan ve 2004 boyunca geliştirilen bu politikanın amacı AB üyeliğine aday olmayan komşu ülkelerle ekonomik, siyasal, kültürel iş birliği sağlanması ve ilgili ülkelere bu çerçevede destek verilmesidir. (European Commission: "European Neighbourhood Policy: What is it?" 01.03.2023 tarihinde https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy_en adresinden alınmıştır.)

4. Sonuç

Cezayir bağımsızlığını kanlı mücadelelerle kazandıktan sonra sahip olduğu doğal kaynakların etkin kullanımı ile uluslararası ticarete önemli aktörlerden biri haline gelmiştir. Bu yönüyle Cezayir, ekonomik özgürlüğün ulusal egemenliğin belki en taviz verilemez unsurlarından biri olduğunun bariz örneğidir. Bağımsızlık Savaşı'nın ardından devlet tarafından ilan edilen "ülkeyi sahip olduğu tabii zenginliklerden âzami ölçüde faydalanarak bir sanayi ülkesi haline getirmek suretiyle kalkındırmak ve halkın refah ve kültür seviyesini bu yolla yükseltmek" hedefinde de açıkça görüldüğü üzere refah ve kültür düzeyinde sağlanacak kalkınma ancak ekonomik gelişimle mümkündür. Cezayir'in sahip olduğu potansiyel göz önüne alındığında, bu kaynakların ülkenin gelişimini sağlamak yerine çok uzun zaman boyunca emperyalist dikkatleri çekmiş olması hayli acı vericidir.

Cezayir'in doğal kaynaklarının ülke için nimet olduğu kadar külfet yarattığı da söylenebilir. Zira para politikası ve vergisel altyapı başta olmak üzere ekonomik birimlerin tamamı çok sayıda küresel aktörün etkisiyle şekillenen, bu sebeple hayli kırılabilir enerji sektörüne bağlıdır. Bu durum sıklıkla hukuki öngörülebilirliği zedeleyecek vergisel düzenlemelere gerekçe gösterildiği gibi bölgenin yabancı yatırımcılar bakımından güvenli ve istikrarlı bir yatırım bölgesi olarak benimsenmesine de engel teşkil etmektedir.

Teşekkür: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü nezdinde, Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı'nda vermeye devam ettiği Mali Tarih dersi ile bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan ve önerileriyle geliştiren Sayın Hocam Dr. İdris Hakan FURTUN'a; sorularımı cevaplamaya her zaman vakit ayıran Sayın Hocam Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ'a desteklerinden ötürü içten teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Belgacem, T. (2016). *Les Ressources de l'Algérie*, L'Esprit du Temps (E.D.), Outre-Terre.
- Bilge, M. L. (1992). *Batı Sahrâ*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 5. Cilt.
- Bozkurt, N. (1991). *Bahriye*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 4. Cilt.
- Cantürk, C. ve Şengül, B. (2019). Kuzey Afrika'da bir bağımsızlık mücadelesi analizi: Polisario Cephesi ve Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti (SADC). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4).
- De Beauvoir, S. (1972). *Kadınlığımın Hikayesi*. İstanbul: Pavel Yayınevi.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) (2017). Cezayir Ülke Bülteni.
- Diken, Ş. (2019). *Ahmed Arif*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durak, A. (2016). Akdeniz'de Osmanlı korsanlığı ve Osmanlı'nın korsanlıkla mücadelesi (1530-1571). *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2.
- Eriç, S. (1993). *Cezayir*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 7. Cilt.
- Gürsoy, C. R. (1988). *Afrika*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1. Cilt.
- Güzel, Ş. (1997). *Cezayir ve Berberiler*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- IMF, (2000). *Algeria Recent Economic Developments*.
- Kalaycıoğlu, E. (2005). Başkanlık rejimi: Türkiye'nin diktatörlük tehdidiyle sınanı. T. Ergül (Ed.), *Başkanlık Sistemi*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Kavas, A. (2006). *Osmanlı- Afrika İlişkileri*. Afrika Enstitüsü Serisi:3, İstanbul: Tasam Yayınları
- Kavas, A. (2012). *Vehrân*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 42. Cilt
- Loi de Finance (2022). *Journal Officiel de la Republique Algerienne Democratique et Populaire*, N° 100, 30.12.2021, <https://www.joradp.dz/FTP/jo-francais/2021/F2021100.pdf>
- Mcdougall, J. (2017). *A History of Algeria*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nigam, S. & P Thomas, N. P. (2019). *The Sahara Desert hydroclimate and expanse: natural variability and climate change*. Maryland, United States: Department of Atmospheric and Oceanic Science, University of Maryland.
- Özpinar, C. (2009). *21. Yüzyılda toplumsal ve siyasal örgütlenme ve siyaset yapma biçimlerinde değişim: Paris banliyölerinde göçmen hareketleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

- T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (2021). Cezayir Ülke Bülteni.
- Tamçelik, S. (2017). Fransa'nın Afrika politikasının esasları ve uygulama alanı olarak Cezayir örneği. H. Çomak, C. Sancaktar ve H. Yıldırım Çınar (Ed.), *Afrika Politikası: 21. yüzyılda güvenlik, refah ve demokrasi arayışı*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Tandoğan, M. ve Bouacha, O. (2017). The Algerian security approach towards the Sahel Region: Case of Mali. *Türkiyat Mecmuası*, 27(1).
- Toprak, S. V. (2012). Osmanlı yönetiminde Kuzey Afrika: Garp ocakları. *Türkiyat Mecmuası*, C. 22/Bahar.

